

Aneta KANCÍROVÁ

Polemické spisy luterských ortodoxů jako reakce na konverzi Jana Zikmunda Braniborského

Abstract: *Polemical Texts of Lutheran Orthodox Theologians as the Reaction to the Conversion of Johann Sigismund von Brandenburg*

The study deals with the polemical texts of Lutheran Orthodox Theologians, who responded to the conversion of Johann Sigismund von Brandenburg to Calvinism (1613/1614). In the texts they criticized the Brandenburg court preacher Salomon Finck and strived to prevent the expansion of Calvinism in Brandenburg.

Key words: Conversion – Lutheranism – Johann Sigismund von Brandenburg – Calvinism – Polemical Texts – Confession

„Darumb daß sie die ehr bey den menschen lieber/ als bey Gott haben: So viel schreiens/ verdammens/ lesterens/ stürmens vnd scheltens/ darunter auch zum ofteren wenig in acht genommen/ ob man wahre oder vnwahre/ auf dem Cantzel geziemende oder vngeziemende dinge vorbrechte: nur daß man frome Christen betrüben/ denselben wehe thun/ vnnd das müetlein/ weidlich erkühlen/ die Gallen tapffer außgiessen/ vnd vnsern allgemeinen feinden/ den Jesuiten vnd Papisten ein frolocken vnnd gelechter anrichten möchte.“¹

Dne 4. ledna 1614² oficiálně přestoupil braniborský kurfiřt Jan Zikmund (1570–1620) v berlínském dómě na kalvínskou víru. Téhož roku nechal publikovat spis *Confessio Sigismundi*,³ který byl svědectvím nové kurfiřtovy víry, nenutil však braniborské obyvatelstvo, aby se přidalo k nové víře zeměpána. Přesto tato konverze vzbudila velkou nevoli ze strany luteránů, a to především kněží, kteří novou víru braniborského

1 Von Gottes gnaden/ Wir Johann Sigismundt/ Marggraf zu Brandenburg/ des Hey: Röm: Reichs ErtzCämmerer vnnd Churfürst...Entbieten...Unsern lieben Getrewen/ allen und jeden General: und SpecialSuperintendenten/ Inspector/ Pfarrern/ und ins gemein allen Kirchendienern/ der Chur und Marck Brandenburg disseits/ und jenseits der Oder/ Unsern gruß...: [...Welches geschehen in Unserm Hofelager zu Cölln an der Sprew am 24. tage des Monats Februarii/ im 1614. Jahre], [s. l.] 1614, nepag. VD17 23:311756N.

2 Dle juliánského kalendáře 25. prosince 1613.

3 Spis sepsal berlínský dvorský kazatel Martin Füssel (1571–1626). V tomto vyznání se kurfiřt hlásil k Augustaně variata, zároveň zavrhl Formulí svornosti. Kalvín a Zwingli však v textu explicitně nejsou uvedeni. Anette I. HAGAN, *Eternal Blessedness for All? A Historical-Systematic Examination of Friedrich Schleiermacher's Reinterpretation of Predestination*, Cambridge 2013, s. 22.

vladaře vnímali jako hrozbu. Janu Zikmundovi se nepodařilo kalvinismus prosadit ve své zemi plošně – Braniborsko prošlo během 16. století luterskou reformací, která zde zapustila pevné kořeny, a „druhá reformace“ v podobě prosazení kalvinismu se již nepodařila uskutečnit v širších vrstvách obyvatelstva. Calvinisté se tak koncentrovali především v okolí kurfiřtova dvora v Berlíně (*Hofcalvinismus*) – po konverzi zeměpána byl berlínský dóm, který plnil funkci „dvorského kostela“, předán kalvinistům,⁴ úřad dvorských kazatelů byl podmíněn kalvínským vyznáním, stal se tedy „duchovním jádrem“ této víry a zároveň demonstrací konfesně-politické moci zeměpána.⁵ Jan Zikmund si na pomoc ve svém reformním úsilí přizval falckého kazatele Abrahama Sculteta (1566–1624),⁶ který během několika měsíců vizitoval berlínské gymnázium a veřejně kázal;⁷ univerzita ve Frankfurtu nad Odrou byla rovněž podrobena personální výměně – luterští profesori byli nahrazeni kalvinisty. Vzhledem ke všem uskutečněným změnám nesl kalvinismus v Braniborsku punc „shora“ ustanoveného náboženství a do náboženské praxe poddaných příliš nepronikl. Jedním z příkladů odporu vůči nové konfesi kurfiřta byla agresivní reakce luteránů na likvidaci dřevěného krucifixu v berlínské katedrále a další projevy ikonoklasmu.⁸ Konflikt s novým vyznáním se však nevyhnul ani textové rovině konfesních sporů – konverze braniborského kurfiřta nepředstavovala jen otázku jeho individuálního rozhodnutí a vlivu na braniborské církevní poměry, mohla totiž zásadním způsobem narušit konfesní a mocensko-politickou rovnováhu ve Sváté říši římské národa německého. Se zřetelem k těmto okolnostem se vůči kurfiřtově konverzi vymezovali luteráni v ostatních říšských teritoriích, většinou se však jednalo o saské ortodoxní luterské teology.

V roce 1614 nechal Jan Zikmund vydat nařízení, které zakazovalo urážet jinověrce na kazatelnách a které zapovídalo zejména verbální útoky luterských kněží, kteří během bohoslužeb ostře napadali reformované.⁹ Toto nařízení bylo primárně určeno

4 Rudolf von THADDEN, *Die Brandenburgisch-Preussischen Hofprediger im 17. und 18. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte der absolutistischen Staatsgesellschaft in Brandenburg-Preussen*, Berlin 1959, s. 12–13.

5 K roli dvorských kazatelů Matthias MEINHARDT – Ulrike GLEIXNER – Martin H. JUNG – Siegrid WESTPHAL (Hgg.), *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*, Wiesbaden 2014, s. 27–48.

6 Srov. <URL: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz79822.html>> [cit. 12. 2. 2020].

7 R. von THADDEN, *Die Brandenburgisch-Preussischen Hofprediger*, s. 71.

8 Bridget HEAL, *The Catholic Eye and the Protestant Ear: the Reformation as a Non-Visual Event?*, in: Peter Opitz (ed.), *The Myth of the Reformation*, Göttingen 2013, s. 321–355.

9 Nařízení vyšlo na několika místech poprvé v únoru 1614, tedy poměrně krátce po kurfiřtově konverzi. *Von Gottes gnaden/ Wir Johann Sigismundt/ Marggraf zu Brandenburg; Churfürsten von Brandenburg Ausschreiben/ wegen einer Reformation in Religions Sachen: Benebenst vier und zwanzig Artykel der Reformation/ sollen nachfolgenden Inhalts seyn; Erstlich Gedruckt zu Cölln an der Sprew/ Im Jahr nach Christi Geburt/ M. DC. XIV, [s. l.] [ca. 1614]. VD17 14:073771K; Auff sonderbahren befehll/ vnd anordnung Des Durchlauchtigsten [...] Herrn Johannis Sigismunds/ Marggraffens zu Brandenburg*

superintendentům, inspektorům a farářům a jeho účelem bylo eliminovat slovní výpady adresované kalvinistům, které podněcují rozepře a škodí církvi.¹⁰ V textu je upozorněno také na sváry mezi protestanty, kterým se papeženci vysmívají – postup proti „pomýleným“ ve víře však není zatracován, je však důležité k nim přistupovat s trpělivostí, jasnou myslí a přátelsky, nikoliv urážlivým způsobem. Kurfiřt si je vědom své povinnosti vrchnosti, jejímž úkolem je bránit obě desky Desatera (*custodia utriusque tabulae*); v tomto kontextu se explicitně hlásí k tzv. Augustaně variata, tedy pozměněnému Augsburskému vyznání, které bylo zveřejněno v roce 1540 a které se stalo rozbuškou mnohých sporů mezi luterány a reformovanými.

Zveřejnění a vydání kurfiřtova nařízení spustilo lavinu reakcí saských luterských teologů, kteří bránili svou pozici a čisté učení – z jejich pohledu byl kalvinismus náboženstvím, které zabraňovalo spáse lidských duší. Duchovní z pozice svého úřadu byli povinni hlásat čisté učení a zároveň kázat proti šíření falešné víry, která vede k věčnému zatracení. Konverze Jana Zikmunda měla v očích luterských teologů neblahý vliv na celou zemi – zejména saští teologové spojili své síly a začali ve svých polemických spisech útočit na braniborské kazatele a šířící se kalvinismus. Příkladem může být spis drážďanského dvorského kazatele Matyáše Hoë, který adresoval luteránům v Braniborsku, jež nabádal k pevnosti ve víře v době změněných konfesních poměrů, zároveň poukazoval na hlavní omyly a nedostatky kalvinismu.¹¹ Je zajímavé sledovat, že na proměnu konfesní situace na braniborském dvoře reagovali převážně teologové sousedního Saska (příkladem může být wittenberský profesor

[...] *Anderweit gedruckte Glaubens bekentnus/ der reformirten Evangelischen Kirchen in Deutschland, Franckfurt an der Oder 1614. VD17 23:287785W; Christlich Mandat Deß Churfürsten zu Brandenburg/ de non calumniando, [s. l.] 1614. VD17 23:238169U; Edict Deß Durchleuchtigsten/ Hochgebornen Fürsten und Herrn/ Herrn Johann Sigismundt, [s. l.] 1614. VD17 14:073765H.*

- 10 „vnd geben jhnen dabenebenst zuerkennen/ daß nicht allein zu jederzeit fromme vnd gottfurchtige Obrigkeit jedes ortes/ es jhrem Ampte/ eigentlich zustendig zusein erachtet/ dahin zusehen vnd zutrachten/ wie das vnnötige gezenck vnd disputiren auf den Cantzlen/ Sonderlich aber/ da man sich andere Kirchen/ inner vnd ausser Reichs/ denen sie jedoch zu/ Richtern niemals vorgesetzt/ mit herben/ scharffen/ bittern Worten/ ja auch wol mit allerhand anzüglichen zunamen vnd afterreden/ zugleich anzutasten/ zu tariren/ zu verketzern/ vnd auch gar zuverdammen/ thürstiglich vnderstehet/ vnd der Christlichen liebe zu wider anmasset.“ *Von Gottes gnaden/ Wir Johann Sigismundt, nepag.*
- 11 Matthias HOË von Hoënegg, *D. Hoë/ Churfürstl. Sächs. Ober-Hoffpredigers zu Dreßden Unvermeidliche/ und umb Gottes Ehre willen trewhertzige Erinnerung/ An alle rechte Evangelische/ eyferige Lutherische Christen/ so zu Berlin/ unnd sonsten in der Chur und Marck Brandenburg sich auffhalten/ daß sie [...] sich mit dem Calvinischen hochschädlichen Seelengiff/ unnd der newlichst außgegangenen Stimpel Confession, auff keinerley weiß noch weg einnehmen lassen, Magdeburg 1614, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, sign. J 124° 4 Helmst. (9). VD17 3:304087M; TÝŽ, *D. Hoë/ Churfürstl. Sächs. OberHofepredigers zu Dreßden/ Gar kurtzer/ aber Gründlicher/ deutlicher und unwiedertreiblicher Beweis/ Was von den genandten Calvinischen Lehrern und Sacramentirern/ für grawsame Gotteslesterliche und abscheuliche Reden und Puncten/ in XVII. fürnehmen HauptArtickel öffentlich fürgebracht/ und in ihren selbst eignen Büchern gelesen un[d] gefunden werden, Leipzig 1614. VD17 39:149549H.**

Leonhard Hutter, bývalý braniborský kazatel Simon Gedik, profesor Friedrich Wagner nebo již zmíněný drážďanský vrchní dvorský kazatel Matyáš Hoë z Hoëneggu), kteří utvářeli jakousi „sít“ vztahů a konexí – tito duchovní bedlivě pozorovali poměry v Braniborsku a reagovali na ně prostřednictvím svých kázání a polemických spisů, zároveň však četli a dobře znali svá díla a vzájemně se podporovali – důkazem může být řada explicitních odkazů na díla luterských „kolegů“ a přitakání jejich argumentaci.

Důvod pro horlivou snahu saských duchovních poukázat na nesprávnost braniborských konfesních poměrů po roce 1614 lze mj. odvodit z mocensko-politické a konfesní situace v Říši, kde se na přelomu 16. a 17. století vystupňovala polarizace mezi hlavními křesťanskými konfesemi. Na různých územích Svaté říše římské národa německého panovaly rozdílné konfesní podmínky. V mnoha ohledech ztrácelo luterství svou sílu – hovořit lze například o kurfiřtské Falci, kde reformovaní zastávali silnou pozici.¹² Ve druhé polovině 16. století poznamenalo Sasko několik významných konfesních konfliktů, které měly také politický dosah. V první řadě se jednalo o „pád“ filipismu v roce 1574 za vlády kurfiřta Augusta (1526–1586), dále potom o tzv. „kryptokalvinistickou“ vládu kurfiřta Kristiána I. V obou případech došlo k tomu, že se reformovaná víra začala šířit, a to často na úkor luteránů. Již za Lutherova života se v řadách luteránů objevily věroučné rozdíly,¹³ což začalo gradovat zejména po jeho smrti v roce 1546. V době tzv. interimové krize se vyostřily dogmatické spory mezi příznivci Filipa Melanchthona (1497–1560)¹⁴ a teology v okruhu Matyáše Flacia Illyrica (1520–1575)¹⁵ – tzv. gnezioluterány.¹⁶ Ačkoliv existovaly snahy o dialog mezi filipisty (je třeba rozlišovat mezi žáky v bezprostředním okruhu Melanchthona a tzv. filipisty, což byla pozdější generace narozená mezi lety 1520–1540, která byla ovlivněna Melanchthonovým učením)¹⁷ a gnezioluterány, mezi něž lze zařadit

12 Němečtí reformovaní se odlišovali od západoevropského kalvinismu; sami se neoznačovali jako „kalvinisté“, toto označení vnímali jako hanlivé. Eike WOLGAST, *Calvinismus und Reformiertum im Heiligen Römischen Reich*, in: Irene Dingel – Herman J. Selderhuis (Hgg.), *Calvin und Calvinismus. Europäische Perspektiven*, Göttingen 2011, s. 23–46; TÝŽ, *Reformierte Konfession und Politik im 16. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Kurpfalz im Reformationszeitalter*, Heidelberg 1998.

13 Henning P. JÜRGENS, *Innerprotestantische Streitschriften in und über Schlesien von der Mitte des 16. bis ins 17. Jahrhundert*, in: Joachim Bahlcke – Irene Dingel (Hgg.), *Die Reformierten in Schlesien*, s. 115–138, zde s. 116.

14 Srov. kolektivní monografii Irene DINGEL – Armin KOHNLE (Hgg.), *Philipp Melanchthon. Lehrer Deutschlands, Reformator Europas*, Leipzig 2011.

15 Srov. Irene DINGEL – Johannes HUND – Luka ILIĆ (Hgg.), *Matthias Flacius Illyricus. Biographische Kontexte, Theologische Wirkungen, Historische Rezeption*, Göttingen 2019.

16 Klaus GANZER – Bruno STEIMER (Hg.), *Lexikon der Reformationszeit*, Freiburg – Basel – Wien 2002, s. 288–290; Ernst KOCH, *Der kursächsische Philippismus und seine Krise in den 1560er und 1570er Jahren*, in: Heinz Schilling (Hg.), *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland – Das Problem der „Zweiten Reformation“*, Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1985, Gütersloh 1986, s. 60–78.

17 E. KOCH, *Der kursächsische Philippismus*, s. 60–78.

například frankfurtský reces, rozdílly se neustále prohlubovaly a zostřovaly.¹⁸ Od roku 1560 se falcký kurfiřt Fridrich III. čím dál více přikláněl ke kalvinismu a o tři roky později byl zveřejněn Heidelberský katechismus.¹⁹ Centrum gnezioluterství představovala univerzita v Jeně a obzvláště Ernestinské vévodství. Vzájemné spory vygradovaly převratem v roce 1574, kdy byli zásahem kurfiřta propuštěni ze svých funkcí univerzitní a dvorští zaměstnanci z řad filipistů, což znamenalo radikální obrat dosavadní saské politiky. Impulsů bylo několik: z těch bezprostředních se jednalo především o podezření, že filipisté usilují o převrat v Sasku. Tyto zvěsti podpořilo mj. prohlášení wittenberského profesora a lékaře Kašpara Peucera (1525–1602), že saský kurfiřt se v budoucnosti jistě přikloní k filipismu. Konec sedmdesátých let a osmdesátá léta 16. století byly dobou, kdy se ortodoxní luteráni snažili své učení „kodifikovat“ – stalo se tak v podobě Formule svornosti (1577) a Knihy svornosti (1580),²⁰ a to velkou zásluhou saských a württemberských teologů. Do Saska byl povolán luterský teolog Jakob Andreae (1528–1590), působící na univerzitě v Tübingenu, který se podílel na vizitacích škol a univerzit, sepsal církevní a univerzitní řády a dohlížel na pravověrnost učitelů a profesorů – teologové z Wittenbergu, Jeny a Lipska byli nuceni zříct se učení ovlivněného filipismem. Ve svém kázání ze dne 28. května 1579 legitimizoval Andreae postup saského kurfiřta, ospravedlňoval jeho zásah proti filipistům a silně kritizoval vliv učení Filipa Melancthona na univerzitě ve Wittenbergu.²¹ Ani to však nedokázalo postup reformovaných úplně zastavit.²²

Krátká vláda saského kurfiřta Kristiána I. představuje z hlediska konfesních poměrů v Sasku velmi zajímavou kapitolu.²³ Kristián již od dětství tíhl ke kalvinismu, jeho vztah k němu nezměnil ani sňatek s dcerou braniborského kurfiřta Sofií – luteránkou.²⁴ Mimořádně silný vliv na mladého kurfiřta měl tajný rada a později kancléř Nikolaus Krell

18 Ulrike LUDWIG, *Zwischen Philippismus und orthodoxem Luthertum. Der kursächsische Reformprozess und das Melancthonbild in Kursachsen in den Jahren 1576 bis 1580*, in: Irene Dingel – Armin Kohnle (Hgg.), *Philipp Melancthon*, s. 99–114.

19 E. KOCH, *Der kursächsische Philippismus*, s. 60–78.

20 Ke Knize svornosti a Formulí svornosti srov. Martin WERNISCH (ed.), *Knihy svornosti. Symbolické, čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese. Nové české znění podle standardní německo-latinské edice, s přihlédnutím k dosavadním převodům*, Praha 2006; Irene DINGEL (Hg.), *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche. Quellen und Materialien. Bd. 2. Konkordienformel*, Göttingen 2013; TÁŽ, *Integration und Abgrenzung. Das Bekenntnis als Ordnungselement in der Konfessionsbildung*, in: Irene Dingel – Armin Kohnle (Hgg.), *Gute Ordnung*, s. 11–30.

21 U. LUDWIG, *Zwischen Philippismus und orthodoxem Luthertum*, s. 99–114; Sabine HOLTZ, *Theologie und Alltag. Lehre und Leben in den Predigten der Tübinger Theologen 1550–1750*, Tübingen 1993, s. 25n.

22 Volker PRESS, *Außerhalb des Religionsfriedens? Das reformierte Bekenntnis im Reich bis 1648*, in: Günther Vogler (Hg.), *Wegscheiden der Reformation. Alternatives Denken vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Weimar 1994, s. 309–335.

23 Karl CZOK (Hg.), *Geschichte Sachsens*, Weimar 1989, s. 235n.

24 Karlheinz BLASCHKE, *Religion und Politik in Kursachsen 1586–1591*, in: Heinz Schilling (Hg.), *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland*, Gütersloh 1986, s. 79–97; Kenneth G. APPOLD,

(1551–1601), který usiloval o konfesní převrat ve prospěch kalvinismu. Kristián během své vlády decentralizoval zemskou církevní správu (místo horní konzistoře v Drážďanech ustanovil tři konzistoře – v Lipsku, Drážďanech a Wittenbergu),²⁵ snažil se zrušit exorcismus při křtu, zakázal urážení reformovaných z kazatelen a zrušil povinnost teologů podepsat Formuli svornosti. Proti těmto „novotám“ řada luterských teologů ostře protestovala. Situace se však změnila až po smrti Kristiána, kdy byl Krell zatčen a po deseti letech popraven. Nástupci Kristiána I. již razili kurz ortodoxního luterství, který potíral jakýkoliv náznak kalvinismu.

V tomto ovzduší „vyrostli“ a působili také saští luterští teologové, kteří ze svého dohlížitelského úřadu (*Wächteramt, Strafamt*) byli povinni hájit pravou víru a potírat stoupence jiného učení a praktiky, které z jejich pohledu nevedou ke spáse, ale k věčnému zatracení. Jejich úloha „dohlížitelů“ na konfesní poměry byla v úřadu duchovních stěžejní a byla zároveň jeho smyslem – jakoukoliv odchylku od pravé a čisté víry bylo nutné odstranit. Boj, který luterští faráři sváděli s falešným učením, se však realizoval především v textové rovině, ostatní mocenské prostředky prosazení a obrany pravé víry náležely vrchnosti. Pohled do německých digitálních databází,²⁶ které evidují raně novověké tisky, odhaluje velké množství kázání, polemických spisů a nábožensky vzdělavatelné literatury (*Erbauungsliteratur*), jejichž prostřednictvím duchovní prezentovali čisté učení a vymezovali se vůči stoupencům jiných vyznání. Zapojení saských teologů do polemického boje, který sváděli s braniborskými kalvínskými duchovními, svědčí o tom, že obhajoba pravé víry nebyla omezena teritoriálními hranicemi. Konverze braniborského kurfiřta vyvolala velký rozruch nejen v samotném Braniborsku, ale také v ostatních luterských zemích, především v Sasku.

Tématu konverze byla věnována poměrně velká pozornost zejména v posledních letech,²⁷ badatelé se zejména v minulosti často soustředili na rozbor a systematizaci politických

Orthodoxie als Konsensbildung. Das theologische Disputationswesen an der Universität Wittenberg zwischen 1570 und 1710, Tübingen 2004.

25 Tamtéž, s. 79–97.

26 www.vd16.de; www.vd17.de.

27 K raně novověké konverzi srov. Ute LOTZ-HEUMANN – Jan-Friedrich MISSFELDER – Matthias POHLIG (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, Göttingen 2007; U. LOTZ-HEUMANN – J.-F. MISSFELDER – M. POHLIG, *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit. Systematische Fragestellungen*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder – M. Pohlig (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 11–32; Jörg DEVENTER, *Konversion und Konvertiten im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Stand und Perspektiven der Forschung*, *Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden* 2, 2005, s. 257–270; TÝŽ, *Konversionen zwischen christlichen Konfessionen im frühneuzeitlichen Europa*, *Wiener Zeitschrift für Geschichte der Neuzeit* 7, 2007, s. 8–24; TÝŽ, „Zu Rom übergehen“. *Konversion als Entscheidungshandlung und Handlungsstrategie. Ein Versuch*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (Hgg.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien 2007,

nebo „vnitřních“ motivů konverze,²⁸ ve většině případů se jednalo o konverze protestantů k římskokatolické církvi, která se po tridentském koncilu zaměřila na cílené získávání protestantů „na svou stranu“.²⁹ Z tohoto důvodu je v odborné literatuře doba 17. století často označována jako „věk konverzí“.³⁰ Méně často je však zkoumána argumentace nábožensky vzdělavatelých spisů a textová a mediální reprezentace konverze³¹ – v německé

-
- s. 168–180; Kaspar von GREYERZ – Manfred JAKUBOWSKI-TIESEN – Thomas KAUFMANN – Hartmut LEHMANN (Hgg.), *Interkonfessionalität – Transkonfessionalität – binnenkonfessionelle Pluralität. Neue Forschungen zur Konfessionalisierungsthese*, Heidelberg 2003; Ira KATZNELSON – Miri RUBIN (eds.), *Religious conversion: history, experience and meaning*, Farnham 2014; Ute MENNECKE-HAUSTEIN, *Die Konversion des Friedrich Staphylus (1512–1564) zum Katholizismus, eine conversio?*, in: Friedrich Niewöhner – Fidel Rädle (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Hildesheim – Zürich – New York 1999, s. 71–84; F. NIEWÖHNER – F. RÄDLE (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Hildesheim – Zürich – New York 1999; Johannes SCHILLING, „Konversionen“ in der frühen Reformationszeit, in: F. Niewöhner – F. Rädle (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Hildesheim – Zürich – New York 1999, s. 43–57; Kim SIEBENHÜNER, *Glaubenswechsel in der Frühen Neuzeit. Chancen und Tendenzen einer historischen Konversionsforschung*, Zeitschrift für Historische Forschung 34, 2007, s. 243–272; Thomas WINKELBAUER, *Konfession und Konversion. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*, Český časopis historický 98, 2000, s. 476–541; TÝŽ, *Konvertita*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 275–296.
- 28 Frauke Volkland se zaměřila na každodennost konvertitů žijících ve švýcarském městě Bischofszell, srov. Frauke VOLKLAND, *Konfession und Selbstverständnis. Reformierte Rituale in der gemischtkonfessionellen Kleinstadt Bischofszell im 17. Jahrhundert*, Göttingen 2005.
- 29 Badatelé věnující se tématu konverze ji často systematizovali dle toho, zda za ní stály politicko-mocenské nebo nábožensko-teologické motivy (často se však tyto důvody směšovaly); Eric-Oliver Mader dělí konverzi na aktivní, která vzešla z iniciativy konvertity, a pasivní, která je konvertitovi vnucena. Eric-Oliver MADER, *Die Konversion Wolfgang Wilhelms von Pfalz-Neuburg. Zur Rolle von politischem und religiös-theologischem Denken für seinen Übertritt zum Katholizismus*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder – M. Pohlig (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 107–146; TÝŽ, *Conversion Concepts in Early Modern Germany. Protestant and Catholic*, in: David M. Luecke – Jared Poley – Daniel C. Ryan – David Warren Sabean (eds.), *Conversion and the Politics of Religion in Early Modern Germany*, New York 2012, s. 31–48; TÝŽ, *Fürstenkonversionen zum Katholizismus in Mitteleuropa im 17. Jahrhundert. Ein systematischer Ansatz in fallorientierter Perspektive*, Zeitschrift für Historische Forschung 34, 2007, s. 403–440; Hans SCHMIDT, *Konversion und Säkularisation als politische Waffe am Ausgang des konfessionellen Zeitalters. Neue Quelle zur Politik des Herzogs Ernst August von Hannover am Vorabend des Friedens von Nymwegen*, Francia 5, 1997, s. 183–230; Markus VÖLKEL, *Individuelle Konversion und die Rolle der „Famiglia“*. Lukas Holsteinus (1596–1661) und die deutschen Konvertiten im Umkreis der Kurie, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 67, 1987, s. 221–281; Jürgen STILLIG, *Konversion, Karriere und Elitenkultur. Profile kirchlicher Konvertitenfürsorge: Ludolf Lencke und Barthold Nihus*, in: F. Niewöhner – F. Rädle (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, s. 85–132.
- 30 Ute Mennecke-Haustein to nazvala „das eigentliche Zeitalter der Konversionen zum Katholizismus“. Srov. Dieter BREUER, *Konversionen im konfessionellen Zeitalter*, in: F. Niewöhner – F. Rädle (Hgg.), *Konversion im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, s. 59–69; J. DEVENTER, *Konversion und Konvertiten*, 257–270.
- 31 Petr MAŤA, *Von der Selbstapologie zur Apologie der Gegenreformation: Konversion und Glaubensvorstellungen des Oberstkanzlers Wilhelm Slawata (1572–1652)*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder

historiografii lze jmenovat zejména práce badatelky Heike Bock³² a badatelů Kaie Bremera³³ nebo Alexandra Schunky.³⁴ Právě důvody jednotlivých konverzí však navzdory zevrubnému pátrání zůstávají badatelům většinou skryty, je možné se však zaměřit na to, jakým způsobem byla konverze prezentována v raně novověkých textech, jakým způsobem byla představována v různém kontextu, konfesním a komunikačním prostředí – jako jeden z typů pramenů pro takovou analýzu mohou posloužit teologické polemické spisy, které byly v protestantském prostředí často psány německy³⁵ a byly určeny především učencům

– M. Pohlig (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 287–322; Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, *Konverze v luteránském pohřebním kázání z Magdeburku. Obrácení kanovníka Albrechta Krachta v pohřebním kázání Siegfrieda Sacca z roku 1569 a mediální prezentace konfese*, in: Antonín Kalous – Jan Stejskal – Josef Šrámek (ed.), *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*, Olomouc 2014, s. 267–288; Marie RYANTOVÁ, *Konvertita a exulant Jiří Holík: příspěvek k dějinám exilu a problematice konverze v období raného novověku*, Pelhřimov 2016.

- 32 Heike BOCK, *Konversionen und Säkularisierungen? Untersuchungen zum Wandel konfessioneller Repräsentation in frühneuzeitlichen Zürich*, in: Matthias Pohlig (Hg.), *Säkularisierungen in der Frühen Neuzeit. Methodische Probleme und empirische Fallstudien*, Berlin 2008, s. 159–199; TÁŽ, *Konversion: Motive, Argumente und Normen. Zur Selbstdarstellung von Proselyten in Züricher Bittschriften des 17. und 18. Jahrhunderts*, in: Thomas Kaufmann – Anselm Schubert – Kaspar von Greyerz (Hgg.), *Frühneuzeitliche Konfessionskulturen*, Gütersloh 2008, s. 153–174; dále srov. k polemické literatuře: Helga SCHNABEL, *Die Bedeutung literarischer Quellen für das Forschungsfeld der Konfessionsbildung*, *Daphnis. Zeitschrift für Mittlere Deutsche Literatur. Gegenreformation und Literatur* 8, 1979, s. 3–12; Georg BRAUNGART, *Zur Rhetorik der Polemik in der Frühen Neuzeit*, in: Franz Bosbach (Hg.), *Feindbilder. Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1992, s. 1–22.
- 33 Kai BREMER, *Conversus, confirma fratres tuos. Zum „Ich“ in Konversionsberichten in den ersten Jahrzehnten nach der Reformation*, *Zeitenblicke* 1, 2002. Dostupné online: <URL: <http://www.zeitenblicke.de/2002/02/bremer/english.html>> [cit. 25. 2. 2020]; TÝŽ, *Konversionalisierung oder Konfessionalisierung? Bekehrung, Bekenntnis und das Politische in der Frühen Neuzeit*, in: Herbert Jaumann (Hg.), *Diskurse der Gelehrtenkultur in der Frühen Neuzeit. Ein Handbuch*, Berlin 2011, s. 369–408; TÝŽ, *Religionsstreitigkeiten. Volkssprachliche Kontroversen zwischen altgläubigen und evangelischen Theologen im 16. Jahrhundert*, Tübingen 2005.
- 34 Alexander SCHUNKA, *Constantia im Martyrium. Zur Exilliteratur des 17. Jahrhunderts zwischen Humanismus und Barock*, in: T. Kaufmann – A. Schubert – K. von Greyerz (Hg.), *Frühneuzeitliche Konfessionskulturen*, s. 175–200; TÝŽ, *Gäste, die bleiben. Zuwanderer in Kursachsen und der Oberlausitz im 17. und frühen 18. Jahrhundert*, Münster 2006; TÝŽ, *Exulanten in Kursachsen im 17. Jahrhundert*, Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutsche Kirchengeschichte 27, 2003, s. 17–36; TÝŽ, *Konfessionelle Liminalität. Kryptokatholiken im lutherischen Territorialstaat des 17. Jahrhunderts*, in: Joachim Bahlcke – Rainer Bendel (Hgg.), *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*, Köln – Weimar – Wien 2008, s. 113–131; TÝŽ, *Transgressionen. Revokationspredigten von Konvertiten im mitteldeutschen Raum im 17. Jahrhundert*, in: U. Lotz-Heumann – J.-F. Missfelder – M. Pohlig (Hgg.), *Konversion und Konfession in der Frühen Neuzeit*, s. 491–516.
- 35 Učenci, a to zejména v katolickém prostředí, se často museli učit využívat rodný jazyk v kontroverzních spisech. Například pro humanistu Johanna Cochlaea představovala němčina v polemické literatuře velkou výzvu, jeho jazyk byl těžkopádný. K. BREMER, *Religionsstreitigkeiten*, s. 40–41, 44–45; Salomon Finck ve druhém díle svého spisu uvádí, že vydáním textu nesleduje vlastní slávu a záměrně ho píše v jednoduchém jazyce: „Dieweil ich aber nicht meinen ruhm/ sondern durch Gottes Gnade/ deiner Seelen

a teologům – z této sociální skupiny se většinou autoři polemik také etablovali. Polemické texty mají zpravidla delší rozsah než tištěná kázání, zároveň se dá předpokládat užší okruh recipientů³⁶ – u tištěných kázání lze předpokládat, že zazněla také v ústní podobě, a tedy se dostávala i k posluchačům, kteří kázání v tištěné formě nečetli, zatímco polemické spisy vycházely pouze tiskem.

Po konverzi braniborského kurfiřta došlo k personální výměně důležitých dvorských úřadů, a to včetně úřadu berlínského dvorského kazatele, ve kterém dosavadního luterského kazatele Simona Gedika (1551–1631) nahradil kalvinista Salomon Finck (1565–1629), někdejší luterský kazatel, který později konvertoval ke kalvinismu. Gedik byl záhy převelen do Míšně, kde se ujal pozice superintendenta, později se uplatnil ve stejném úřadu v Merseburgu, kde v roce 1631 zemřel. Finck takřka ihned po svém nástupu do prestižní funkce dvorského kazatele publikoval v roce 1614 první část dvoudílného spisu *SacramentSpiegel*, který vyvolal ze strany saských luteránů bouřlivou polemickou odezvu.³⁷ Titulní strana spisu odhaluje motivaci autora – obranu Božího slova – a také poukazuje na znehodnocení učení o svátosti eucharistie ze strany luteránů. Druhý díl byl vydán o rok později ve Frankfurtu nad Odrou; autor se v něm koncentruje na zevrubné pojednání o Večeři Páně a lámání chleba během přijímání.

Oba spisy vyvolaly reakci několika saských luterských teologů. Jedním z nich byl ortodoxní luterský duchovní Leonhard Hutter (1563–1616), který od roku 1596 působil na univerzitě ve Wittenbergu, dále bývalý berlínský dvorský kazatel Simon Gedik a také Friedrich Wagner (1586–1620), který byl spisovatelsky aktivní zejména v letech 1612–1617 a působil v Královci jako profesor dějin a historik – v Královci se také údajně osobně seznámil se Salomonem Finckem. Společným jmenovatelem těchto publikovaných spisů jsou: doba jejich prvního vydání těsně po konverzi braniborského kurfiřta (1614–1616), luterská

Nutz/ vnnd deines Gewissens/ vorsicherung suche/ Als habe ich auch in dieser Schrifft/ mich keiner hohen wort/ oder zierligkeit beflissen/ sondern in einem einfeltigen Gespräche/ dir auffs aller sanfftmütigste/ die Warheit vor Augen stellen wollen.“ Salomon FINCK, *SacramentSpiegels* [...] *Theil: Darinnen zu sehen/ wie die alten Schmeißvögel/ nach der Apostelzeit/ das Sacrament des Abendmals/ mit Aberglauben und Menschentandt besudelt/ vnnd solches ohne einigen grundt Göttliches Worts biß auff den heutigen Tagk vortheidigen/ Inn Druck verfertiget Durch Salomon Finck/ Churf. Brandenburgischen Hoffpredigern, Franckfurt an der Oder 1615, předmluva, fol. AV^r. VD17 1:081687A.*

36 K. BREMER, *Religionsstreitigkeiten*, s. 6n.

37 Salomon FINCK, *SacramentSpiegels* [...] *Theil: Darinnen zu sehen/ wie die alten Schmeißvögel/ nach der Apostelzeit/ das Sacrament des Abendmals/ mit Aberglauben und Menschentandt besudelt/ vnnd solches ohne einigen grundt Göttliches Worts biß auff den heutigen Tagk vortheidigen/ Inn Druck verfertiget Durch Salomon Finck/ Churf. Brandenburgischen Hoffpredigern*, Berlin 1614. VD17 1:081692U; TÝŽ, *SacramentSpiegels* [...] *Theil: Darinnen zu sehen/ wie die alten Schmeißvögel/ nach der Apostelzeit/ das Sacrament des Abendmals/ mit Aberglauben und Menschentandt besudelt*; srov. Lothar NOACK – Jürgen SPLETT (Hgg.), *Bio-Bibliographien. Brandenburgische Gelehrte der Frühen Neuzeit. Mark Brandenburg mit Berlin-Cölln 1506–1640*, Berlin 2009, s. 86.

konfese autorů, jejich univerzitní vzdělání, a především snaha vyvrátit spis Salomona Fincka. Na tomto místě se nabízí položit si několik otázek a přiblížit si tak texty saských luteránů reagujících na změnu konfesních poměrů po konverzi Jana Zikmunda a jejich schopnost „vypořádat se“ se situací v sousedním Braniborsku prostřednictvím polemik:

1. Jakým způsobem reagovali uvedení saští teologové na Finckův spis a jaká témata se v polemických spisech otvírala?

2. Jaká je struktura a obsahová výstavba těchto spisů? Jakou užívali autoři argumentaci a jakým způsobem oslovovali protivníka, vůči jehož víře se vymezovali? Je možné v tomto případě uvažovat o snaze domluvit se s protivníkem nebo dokonce o konsenzu? Bylo úmyslem luterských duchovních přimět berlínského dvorského kazatele ke konverzi k luterské víře?

3. Jakým způsobem se luterští teologové vyrovnávali s konverzí braniborského kurfiřta, a to především v souladu s luterským konceptem „poslušnosti k vrchnosti“? Je ve spisech patrné nějaké napětí mezi konverzí zeměpána, kterou alespoň do jisté míry následovala změna konfesních poměrů, a povinností poddaných poslouchat a ctít ho jako řádně ustanovenou vrchnost?

Salomon Finck a jeho spis *SacramentSpiegel*

První díl polemiky Salomona Fincka je přehledně rozdělen do sedmi kapitol (1. o oltářích a oděvech, 2. o konsekraci a požehnání, 3. o hostiích a Večeři Páně, 4. o lámání chleba, 5. o rozdělení a přijímání chleba, 6. o obrazech na oltářích, 7. o klekání a uctívání Krista), které zároveň představují hlavní body konfesního sváru mezi luterskými a reformovanými teology. Celý text je koncipován jako dialog mezi Eusebiem, který v textu plní funkci reprezentanta luterské víry, a Ireneem, který je kalvinistou a odpovídá na Eusebiovy dotazy, argumentuje a také jeho názory vyvrací. Hlavním tématem, které tvoří páteř obou dílů spisů, je svátost eucharistie, zejména rozpor mezi luterskou vírou v reálnou přítomnost Krista v eucharistii, kterou reformovaní popírají.³⁸ Ireneus označuje luterské pojetí jako „papeženeckou báchorku“³⁹ a neustále zdůrazňuje nutnost očistit křesťanství

38 „Vnd ist nãrrisch/ das du so hefftig wieder solche Geistliche niessung streitest/ dieweil dein Scribent selber in seiner Bekendtnuß setzet/ das die Geistliche niessung des Leibes vnnd Bluts Christi im Abendmahl hoch nötig sey/ Dagegen aber die mündtliche niessung wol schädlichen sein könne/ fol. 2.“ s. FINCK, *SacramentSpiegels*, s. 33.

39 „Item, Sie müssen auch ferner bekennen/ das jhre argumenta, damit sie jhre hostien vnd andere Papistischen geticht vnd Ceremonien verteidigen/ keinen grundt vnd keinen bestandt haben/ Wiederstreben aber dennoch dem heiligen Geist/ auß rechter Teufflicher hoffart nichts mehr einwendende/ alß das sie sprechen/ sie sind bey jhrer alten gewonheit nunmehr alt worden/ vnnd wolten sich den schimpff nicht thun/ daz sie allererst jhre gewohnte arth ablegen solten.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

od všech lidských „přídavků“. Stejně tak popírá význam a důležitost oltářů pro církevní praxi – hlavním argumentem, který zavrhuje tento zvyk, je tvrzení, že v Písmu nelze nalézt o takovém oltáři zmínku a poukazuje na to, že oltáře staví pouze „papeženci“ a pohani.⁴⁰ Ireneus odmítá užívání kněžských ornátů a hořící svíce, které označuje jako „papistické relikvie“.⁴¹ Stejně tak obrazy vnímá jako relikv pověř a falešné zbožnosti⁴² a odmítá je jako zbytečné – zároveň neguje jejich názornou funkci, je nutné totiž si Boží činy připomínat, nikoliv je ztvárňovat: „*Wie kanstu verneinen/ das mit den Bildern/ nicht superstition vnnnd falsche andacht inn die hertzen deiner Zuhörer/ geführt sey/ Drumb sihestu ja wol/ das es viel sicherer ist/ solche dinge abschaffen als bawen/ Denn Gott wil seine Ehre/ keinem Holtze oder Götzen geben.*“⁴³

Autor spisu věnuje značný prostor popisu správného způsobu lámání chleba a jeho rozdělení věřícím. Jeho cílem je během přijímání co nejvěrněji imitovat průběh Kristovy Poslední večeře – zejména ve druhém díle spisu tuto problematiku obšírně a rozvláčně analyzuje a spojuje s tím ostrou kritiku užívání hostií, které bylo v luterské bohoslužebné praxi obvyklé.⁴⁴ Ireneus uvádí tři argumenty namířené proti hostiím: 1. Kristus ustanovil

40 „*Also sihestu/ das solche hohe Taffeln/ vnd gebilderte Gebewde/ welche den Altaren Gottes im Alten Testament im geringsten nicht ehlich sind/ in primo gradu, bey den Heyden todten gedechtnuß gewesen: in secundo gradu, zu Missen vnd Sacramentshäuselein Altaren gemachet: in quarto gradu, aus dem Pabsthumb auff vnserer Kirchen geerbet: Vnd werden von dir/ meines erachtens/ wegen jhres Vaters/ Großvaters vnd Eltervaters/ von denen sie auff dich geerbet/ so hoch vertheidiget.*“ s. FINCK, *SacramentSpiegels*, s. 55; „*Deine vnechte TischAltar aber/ seindt GötzenPyramides, welche durchaus zu nichts nütze werden/ vnd keinen einigen rechten gebrauch haben/ dieweil sie nicht von Gott geordnet/ sondern von jhrem ersten Vater ins vierdte Gliedt aus Heydnischem Abgöttischem Stam gezeuget vn[d] geboren sind/ darum[b] ists närrisch/ das du die gantze Kirchs wegwerffen wolt/ wenn man dir deinen Tischaltar wegnehmen solte.*“ Tamtéž, s. 58.

41 „*Reliquiae Papisticae*“, tamtéž, s. 59. Téma oltářů a obrazů a jejich užití v církevní praxi podléhalo kritice ze strany reformovaných, kteří jejich užívání vnímali jako „papeženecký přežitek“. V roce 1597 publikoval luterský kněz Simon Gedik spis *Von Bildern und Altarn*, ve kterém obhajoval důležitost obrazů pro luterskou zbožnost – obrazy mají funkci připomenutí události a její znázornění může podpořit zbožnost věřících. Obrazy však slouží pouze jako názorná pomůcka, nikoliv jako předmět uctívání nebo zvyčování, což by bylo modlářské. Gedik argumentuje, že v Písmu svatém nelze narazit na výslovný zákaz obrazů Ježíšem Kristem. Obrazy jsou tedy vnímány jako adiafora (*Mittelding*), jsou užitečné pro zapamatování biblických příběhů a zároveň pomáhají lépe si uvědomit Kristovo utrpení a smrt. Terčem kritiky se stávají obrazoborecká hnutí, ke kterým v reformovaném prostředí docházelo. Simon GEDIK, *Von Bildern und Altarn/ Jn den Euangelischen Kirchen Augspurgischer Confession*, Magdeburg 1597, fol. F2^v–K3^r. VD16 G 661.

42 „*Meinestu wol/ das deine höltzerne Götzen vnd Bilder/ höher zu achten sein/ als jene Ehrne Schlange/ oder das du dem mißbrauch der Bilder besser wehren könntest/ alß der hochlöbliche König Hiskia.*“ s. FINCK, *SacramentSpiegels*, s. 80–81.

43 Tamtéž, s. 78.

44 „*Dann es ist vnwidersprechlichen war/ das die runden Hostien ein frembdes joch vnnnd frembdes getichte sind/ welche nicht von Christo erfunden/ oder zu ertichten befohlen/ sondern von vnnwürdigen vntüchtigen Menschen dem Sacrament des Herren Christi auffgedrungen/ vnd die Kirchen damit bekleckt [!] [befleckt – pozn. aut.] worden.*“ s. FINCK, *SacramentSpiegels II*, s. 16.

eucharistii pouze pro útěchu duše, 2. hostie jsou „papeženeckého“ původu, 3. nelze pro ně nalézt podklad v Písmu svatém.⁴⁵ Jako náhradu za „kulatou hostii“ navrhuje podávat při přijímání chléb,⁴⁶ který má být dle vzoru Krista podáván knězem do rukou, nikoliv přímo do úst věřících.⁴⁷

Stěžejním argumentem, který slouží jako opora pro zavržení některých luterských zvyklostí, je kladení důrazu na to, co ustanovil Kristus, nikoliv lidé – každou odchylku od Písma svatého vnímá autor spisu jako „papeženecký“ zvyk, který se uchoval v luterské církvi a který je třeba vymýtit.⁴⁸ Vzhledem k jejich víře v reálnou přítomnost Kristova těla a krve v eucharistii podezírá luterány z uctívání předmětů (modlářství), zejména pak eucharistie. Obě části spisu jsou teologickým dílem, Finck se v nich politickým záležitostí nevěnuje; spis, který byl vydán krátce po jeho nástupu do pozice dvorského kazatele, lze vnímat jako obhajobu kalvinismu a zároveň kurfiřtovy konverze. Kalvínskou věrouku tedy legitimizuje, obhajuje její správnost a zároveň odmítá řadu luterských praktik, které klasifikuje jako „papeženecké přežitky“. Zajímavá je pasáž, ve které Eusebius namítá, že někteří věřící jsou v srdci „reformovaní“, ale přesto přijímají hostie, aby nevyšla najevo jejich pravá víra a vyhnuli se tak pronásledování a sporům.⁴⁹ Na to Ireneus odpovídá, že kdo tak činí z nevědomosti, tomu bude odpuštěno; zároveň však varuje před vědomým zapíráním vlastní víry a pokrytectvím: „Also verleugnestu auch Christum/ wenn du inn deinem hertzen reformiret bist/ aber deine Glaubensbekentnüß/ mit den Papistischen Hostien/ Leuten zu gefallen verdeckest/ das man auch meinet/ du kennest des Menschen nicht/ Sondern helt dich für einen guten Flacianer. Aber Christus spricht/ wer mich verleugnet für der Welt/ den wil ich verleugnen für meinem Himlischen Vater.“⁵⁰ V závěru druhého dílu spisu Eusebius uvádí, že by bylo dobré najít společnou řeč a předejít tak věroučným sporům, čemuž Ireneus přitakává, avšak dodává, že on staví na Kristovu slovu, zatímco stoupenci jiného učení se přiklánějí k papežským mším a monstrancím, což ale narušuje Boží řád – pro možnost konsenzu stanovuje podmínku, aby luteráni uznali správnost kalvínské věrouky.⁵¹

45 Tamtéž, s. 6–7.

46 Tamtéž, s. 12, 20, 27.

47 Tamtéž, s. 33–34.

48 „Eben das gleube ich/ vnd darumb achte ich auch sein Creutztragen für den Leichen/ seine Liechte neben den Leichen/ sampt seiner Procession da sie die Hämbder vber den Rock gezogen/ seine Missa oder Monstrantzen Erbhostien/ sein klingeln mit den Missaglöcklein vnter der Consecration etc. welchs alles von Menschen ertichtet ist/ für ein solches ding/ welchs durchaus nicht nötig ist zur Seligkeit/ Dahero dachte ich auch alle die jenigen für Narren/ welche dafür so hoch streiten/ alß obs zur Seligkeit nötig were/ denn der HErr spricht/ Vergeblich dienen sie mir mit Menschensatzung.“ s. FINCK, *SacramentSpiegels*, s. 87–88.

49 Tamtéž, 64.

50 Tamtéž, s. 65.

51 S. FINCK, *SacramentSpiegels II*, s. 65an.

Simon Gedik a jeho spis *Abfertigung Der Sacramentirischen Bespiegelung*:

Simon Gedik⁵² působil jako dvorský kazatel v Berlíně mezi lety 1598–1614, tedy až do doby konverze Jana Zikmunda; poté byl v této profesi nahrazen Salomonem Finckem. Pravděpodobně tedy neudiví, že brzy po vydání Finckova spisu *SacramentSpiegel* zareagoval odpovědí – kromě obrany čistého luterského učení mohl být jeho počín motivován také osobními důvody, když byl z prestižní funkce v Berlíně převelen na místo superintendenta do Míšně. Text *Abfertigung Der Sacramentirischen Bespiegelung*⁵³ dedikuje obyvatelům obou důležitých braniborských rezidenčních měst, tedy Berlína a Kolína nad Sprévou, sepsal ho až během svého míšeňského pobytu v roce 1614, tiskem byl vydán v Lipsku o rok později. Tento spis ovšem nebyl jedinou kontroverzí namířenou proti kalvinismu, téhož roku vydal obsáhlou polemiku *Calviniana Religio Oder Calvinisterey*,⁵⁴ ve kterém obhajuje čisté luterství a neguje kalvinismus. Kvantitativní nárůst jeho anti-kalvinistických spisů lze logicky odvodit především z konfesního obratu braniborského kurfiřta a obavy z expanze kalvinismu.

Hned v úvodu komparuje Salomona Fincka s Ecebolem, tedy konstantinopolským teologem, který byl konvertitou.⁵⁵ Důvodem pro toto srovnání je obvinění Fincka z jeho několikerých konverzí a rekonverzí – stručně uvádí některé mezníky Finckova života, kdy působil jako kazatel ve špitále v Královci, což se změnilo poté, kdy si všiml, že braniborský dvůr tenduje ke kalvinismu, z tohoto důvodu také konvertoval,⁵⁶ nicméně později, konkrétně 12. března 1613, přednesl modlitbu namířenou proti kalvinismu⁵⁷ a v průběhu svého

52 Srov. k jeho osobnosti hesla v internetových databázích: <URL: <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01876977>> [cit. 13. 2. 2020]; <URL: https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lip-siensium/leipzig/Gedicke_1271/> [cit. 13. 2. 2020]; <URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd123435277.html#indexcontent>> [cit. 13. 2. 2020]; <URL: <https://leibniz.uni-goettingen.de/persons/view/41150>> [cit. 13. 2. 2020].

53 Simon GEDIK, *Abfertigung/ Der Sacramentirischen Bespiegelung/ So unter den Namen Salomo Fincken/ Calvinischen Eceboli am Brandenburgischen Hof/ newlicher zeit in offenem Patent gedruckt und außgesprengt worden: Darauf Sonnenklar zu sehen/ was für Grewel der Verwüstung hinder der Calvinischen Reformation stecke*, Leipzig 1615. VD17 23:281678F.

54 Simon GEDIK, *Calviniana Religio Oder Calvinisterey/ So fälschlich die Reformierte Religion genennet wird: Kurtzer Außzug und Bericht/ nach den fürnembsten Hauptpunten Christlicher Lehre und Ceremonien*, Leipzig 1615. VD17 1:081757M.

55 Nazývá Fincka jako „Wetterhahn“, tedy korouhev, což odkazuje na opakované změny jeho víry. s. GEDIK, *Abfertigung/ Der Sacramentirischen Bespiegelung*, s. 1–2.

56 „Denn er zu Königsberg in Preussen/ noch newlich ein Lutherischer Spitalprediger gewesen/ Nu aber/ nach dem er gemerckt/ daß der Wind zu Hofe außm Calvinischen Loche gehet/ ist er ein abtrünniger Calvinischer Priester worden.“ Tamtéž, s. 3.

57 Tamtéž, s. 3–4.

života neustále měnil víru. Permanentní zpochybňování Finckovy důvěryhodnosti⁵⁸ je dokládáno tvrzeními o jeho nestálosti ve víře a také poukázováním na to, že konvertoval nikoliv z opravdové víry, ale motivovala ho vidina výhod v profesní oblasti.

Gedik vyčítá Finckovi, že v jeho spise haní luterské pojetí svátosti eucharistie – v tomto kontextu upozorňuje na knihy teologa Leonharda Huttera, které vydal proti Finckovi, stejně tak zmiňuje dílo kazatele Matyáše Hoë namířené proti kalvinismu, který se šířil v Braniborsku.⁵⁹ Autor stručně zmiňuje obsah spisů svého protivníka, shrnuje ho do šesti bodů,⁶⁰ jeho tvrzení následovně vyvrací. Ačkoliv se jedná o teologický spis, v mnohých ohledech nezachází Gedik ve svých argumentech do hloubky a často odkazuje na vysvětlení v obsáhlých spisech Leonharda Huttera; v poměrně velké míře užívá hrubé výrazy a vulgarismy, kterými Fincka opakovaně tituluje.⁶¹

V první části textu odmítá autor Finckovo pojetí svátosti eucharistie a hájí reálnou přítomnost Kristova těla a krve, velký prostor věnuje zejména apologii hostií, které vnímá jako opravdové chleby, při jejichž přípravě je použita pouze mouka a voda, jsou tedy připravovány bez kvasu.⁶² Hostie chápe nikoliv jako produkt „*papeženectví*“, ale staré křesťanské církve, která je využívala během bohoslužeb. Obhajoba veškerých luterských zvyklostí a tradic je odvozena z údajného zavedení a ustanovení Kristem, Gedik se zároveň vymezuje vůči Finckovu nařčení z toho, že by luteráni měli něco společného s papisty:

*„Mit dem Bápstischen Grewel der Anbetung des Sacraments/ so vns Fincke allhie zumisset/ haben wir weniger denn nichts zu schaffen. Den[n] wir lehren nicht keine leibliche/ raumliche einschliessung vnd verbergung des Leibs Christi ins Brodt/ daraus gemeldter grewel nothwendig erfolget. Die Papisten fallen nieder für dem Brodt/ welches sie falschlich für den Leib Christi halten/ vnd beten dasselbig an.“*⁶³

V poslední části spisu, tedy v šestém bodu, se Gedik stručně vyjadřuje k dalším věroučným sporům mezi luterány a kalvinisty, zejména k učení o predestinaci, dle kterého Bůh na počátku stvoření určil, kteří lidé budou spaseni a kteří zatraceni. To však Gedik vnímá jako upírání přístupu k Boží milosti a zásluhám Kristovy oběti, která byla vykonána

58 Gedik uvádí slova, která údajně Finck pronesl: „*Weil ich bey den Lutheranern gewesen/ bin ich sechs mal mit jhnen zum Sacrament gangen/ Ich habe aber doch wol gewust/ daß ich den Leid Christi nicht realiter empfangen/ Sondern habe darbey gegleubet/ was vnsere (die Calvinische) Religion mit sich bringet. Seyn das nicht profunditates Satanae, die dieser Vogel ausgegöcket?*“ Tamtéž, s. 6.

59 Tamtéž, s. 8.

60 V těchto bodech rozebírá: 1. reálnou přítomnost Krista v eucharistii, 2. a 3. obhajobu kulatých hostií, 4. způsob vysluhování svátosti eucharistie, 5. opět se vrací k tématu reálné přítomnosti a přijímání, 6. v tomto bodě se vyjadřuje zejména k predestinaci, Boží všemohoucnosti, prvotnímu hříchu a křtu.

61 Například: „*daß Finck vnd seine Sodalen vom Teuffel sind.*“ Tamtéž, s. 42.

62 Tamtéž, s. 15.

63 Tamtéž, s. 41.

za každého člověka.⁶⁴ Luterský kněz obviňuje reformované, že znehodnocují Boží slovo a přirovnává jejich učení o svaté Trojici k židovské, ariánské nebo „turecké“ víře.⁶⁵ Kritice podrobuje také tvrzení, že Bůh podnítil Adama a Evu, aby zhřešili – prvotní hřích byl tedy údajně aktem Boží vůle – tato teze spolu s „popřením“ Boží všemohoucnosti se stává terčem Gedikových verbálních útoků – neváhá reformované obvinít z toho, že z Boha dělají zlosyna a krutého a tyranského Boha.⁶⁶ Knězova nesmiřitelnost, kritika a vysmívání se kalvínské věrouce je podpořena poměrně stručnými argumenty a dílo je ukončeno slovy: „*Wer wider Christum ist/ der ist vom Teuffel. Die Calvinisten sind wider Christum in erzehlten Artickeln. Derhalben sind sie vom Teuffel.*“⁶⁷

Leonhard Hutter a jeho spis *Calvinista Aulico-Politicus Alter*

Důvod sepsání spisu *Calvinista Aulico-Politicus Alter*⁶⁸ wittenberského doktora teologie je představen již na titulní straně: „*Allen Eiffrigen Lutheranern zu bestendigem Vnterricht/ den mutwillig irrender aber/ zum Zeugniß wider Sie/ gestellt.*“⁶⁹ Ačkoliv se jedná o polemický text, který útočí na kalvínskou věrouku, jeho posláním je poskytnout „horlivým“ luteránům informace, které jim pomohou rozlišit správnou a nesprávnou cestu, zároveň je však mají utvrdit v pravé a čisté víře. Text je dedikován braniborskému kurfiřtovi Janu Zikmundovi a hned v úvodu autor poukazuje na to, že nelze sledovat pouze vlastní prospěch, ale je

64 Tamtéž, s. 45n, 54.

65 „*Im Artickell von der heiligen Dreyfaltigkeit. Denn sie erkleren die fürnembsten Sprüche im alten vnd neuen Testament/ von der heiligen Dreyeinigkeit gantz Jüdisch/ Arianisch/ Photinianisch vnd fast Türckisch.*“ Tamtéž, s. 42.

66 „*Denn sie machen aus Gott einen vnholden/ Ja einen Tyrannischen vnd grawsamen Gott.*“ Tamtéž, s. 46.

67 Tamtéž, s. 60.

68 Leonhard Hutter vydal již v roce 1609 spis s názvem *Calvinista Aulico-Politicus*, který reagoval na kalvínské „politické“ rady Johanna Münstera. Leonhard HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus: Das ist/ Eigentliche Entdeckung/ und gründliche Widerlegung/ etlicher Calvinischen/ Politischen Rathschläge/ Durch welche Johann von Münster [...] die leidige/ verdampfte Calvinistery fortzupflantzen/ und sonderlich in das Hochlöbliche Herzogthum[b] Holstein/ etc. einzuschieben/ sich eben starck bemühet*, Wittenberg 1609. VD17 3:013700M. Druhý díl spisu byl poprvé publikován v roce 1614 a reagoval na konverzi braniborského kurfiřta. Hutter v roce 1614 vydal také spis, který vyšel v Magdeburgu i Wittenbergu: Leonhard HUTTER, *Gründliche und Nothwendige Antwort Auff die ohn langsten ausgesprengte Berlinische neue Zeitungen oder Gesprechen/ Hansen Knorren/ Und Benedict Haberechten/ etc. Wie auch Auff die zween Sacramentspiegel/ so unter dem Namen Salomo Fincken/ vor diesem/ Lutherischen Spital Prediger zu Königsberg in Preussen*, Magdeburg 1614. VD17 23:281675H; wittenberské vydání srov. VD17 23:260702K.

69 Leonhard HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus Alter. Das ist: Christlicher unnd Nothwendiger Bericht/ von den fürnembsten Politischen HeuptGründen/ durch welche man/ die verdampfte Calvinistery/ in die Hochlöbl. Chur und MarckBrandenburg einzuführen/ sich eben starck bemühet*, Wittenberg 1614, Titelblatt. VD17 32:652035C.

nutné bdít nad spícími – což je úkol duchovních.⁷⁰ Posláním faráře je brát svůj úřad zodpovědně a nenechat se zastrašit světskými vládci – zároveň zdůrazňuje zodpovědnost vládnoucích vrstev, které mají chránit pravou víru, zajišťující spásu jim i poddaným, protože Boží nařízení je důležitější než lidské zákazy – kněz tímto úvodem nastiňuje situaci, která nastala po konverzi Jana Zikmunda. Braniborskému zeměpánovi připomíná jeho úkoly a povinnosti a zároveň ho explicitně oslovuje a nabádá k tomu, aby zabránil šíření kalvinismu mezi poddanými.⁷¹ Jako další z důsledků konverze vládce vnímá skutečnost, že řada luterských teologů byla odsouzena k posměchu a zármutku. Poté vyzývá kurfiřta, aby nechal přezkoušet braniborské duchovní a prověřil čistotu jejich víry.⁷² Luterský teolog odsuzuje kalvinismus jako „*pomýlenou cestu*“ (*Irrweg*) a nebezpečí kurfiřtovy konverze vnímá zejména v možném zatracení a uvržení mnohých duší do temnoty. Apel na panovníka, který má dohlížet na víru svých poddaných a chránit čisté učení, je jedním z obecných dobových požadavků, který byl kladen na vrchnost. V kontextu učení o třech stavech byly povinnosti a privilegia jednotlivých stavů rozděleny tak, aby byla zajištěna harmonie a řád ve společnosti: úkolem vrchnosti bylo bránit čistou víru, duchovní na ni měli dohlížet a poddaní byli povinni poslouchat svou vrchnost. V souladu s tímto učením

70 „*Demnach vnd fürs ander/ gleich wie solchen Speculatoribo, vnnd Wächtern/ Ampts halben gebühret/ nicht auff jhre Privat Sachen allein zu sehen/ Sondern viel mehr die hut vnd wach vber allgemeine Stadt oder Land/ mit allem trewen fleiß zubestellen/ Also wil getrewen Lehrern vnd Doctorn in allweg obliegen vnnd gebühren/ ein wachendes Aug zu tragen/ vber die Gemeinde Gotts/ welche er durch sein eigen Blut erworben hat/ vnd wol zu zusehen/ das nicht Wolffe/ das ist/ falsche Lehrer/ Rotten vn[d] Secten/ vnter die Herde einschleichen. Actor. 20. 20.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva; „*Wann nun diesem allen also/ ist vnshwer dannenhero abzunehmen/ daß alle die jenige/ welchen GOTT so wol in Academien oder Hohen Schulen/ als in der Kirchen / daz Lehr vnd StraffAmpt ordentlicher weise anbefohlen vnnd vertrauwet hat/ krafft Göttliches befehlichs schuldig sein/ jhre anbefohlene Zuhörer/ hohes vnd niedriges Standes/ von einbrechendem vnheyl trewlich zu warnen/ Sonderlich aber wen[n] in Religions sachen gefährliche verenderungen / durch heimliche arglistige Practicken sich anspinnen/ vnnd das Schwerdt der verführung vnd falscher Lehr vber die Gemeinde kommen wil/ Sie bey verlust jhrer Ewigen Seeligkeit schuldig sein/ starck in die Drometen zu stossen/ jhre Stimme wie eine Posaunen zuerheben/ getrost vnd frisch zu ruffen/ vnd für dem einbrechenden vnheyl zu warnen/ die einschleichende Wölffe vnd Verführer vnverzagt anzuschreyen/ vnnd alles das jenige vorzunehmen/ was zu abwendung des einreissenden vbels dienlich vnd erspriesslich sein mag.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.**

71 „*Solches/ Gnädigster Churfürst vnd Herr/ habe E. Churf. G. Ich zu gemüthe führen wollen/ erstlich darumb/ daß dieselben es gewißlich dafür halten/ wenn getrewe rein Lehrer vnd Prediger E. Chur. G. vor dem angehenden abfal von der reinen Lutherischen/ vnd allein Seligmachenden Religion/ zu der leidigen vnnd verdampften Calvinisterey/ trewlich warne[n]/ vnd für verführung abzuhalten sich vnterstehen/ daß solches nicht herrüre aus Privat affecten, oder eiteln Ehrgeitz/ sondern aus befehl Gottes/ der durch seine Diener E. Churf. G. vor befahrendem Vnheyl Leibs vnd der Seelem [!] warnen lesset.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.*

72 „*Endlich vnd fürs Dritte/ daß in Religions Sachen E. Churf. Gn. zuvor die Geister prieffen/ ob sie aus Gott sein/ ehe vnd dann sie von der bißhero erkanten/ vnd bekanten Lutherischen Religion im geringsten sich abwendig machen/ vnd verführen lassen/ wie hoch vnd ansehnlich auch jm[m]er sein mögen/ die solches bey E. Churf. G. zuerhalten/ sich vnterstehen.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.*

poukazuje Hutter na povinnost zeměpána chránit pravou víru – tato myšlenka prolíná celý spis a apeluje na Jana Zikmunda, aby nastoupil opět na „správnou“ cestu. Vědomí zodpovědnosti zeměpána vůči své zemi je podtrženo také skutečností, že jeho rozhodnutí může mít neblahý vliv na celou zemi a spásu duší jeho poddaných. Autor textu zároveň sám sebe stylizuje do role „mravokárce“, který je z pozice duchovního oprávněn nabádat vrchnost, aby dbala na své povinnosti. Ani koncept „poslušnosti k vrchnosti“, který byl v textech luterských ortodoxů v 16. a 17. století velmi rozšířený,⁷³ nezabránil kritice nově nastalých poměrů – stěžejním argumentem je preference Božích přikázání před nařízeními vládců.⁷⁴ Leonhard Hutter čerpá z příkladů starozákonních vládců, jako byl král Jóšafat, který se navzdory varování proroků spojil s králem, který nepodporoval čistou víru, nakonec na to však tvrdě doplatil.⁷⁵

Celý spis je rozdělen na dvě části; v první autor oponuje „reformaci“, která zrovna probíhá v Braniborsku, je však falešná a zdánlivá a do církve a škol uvádí zmatečné učení pod hávem „vylepšené“⁷⁶ Augsburské konfese z roku 1540. Druhý oddíl reaguje na kurfiřtovo nařízení, které zakazuje slovní útoky duchovních na stoupence jiných věrouk z kazatelen⁷⁷ – takový zákaz vnímá Hutter jako přestupek proti všeobecné praxi, která se rozvíjela od dob apoštolských a je zároveň proti svědomí usilovných kazatelů a učitelů. Autor

73 Srov. studie německé badatelky Luise Schorn-Schütte (výběrově): Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit. Deren Anteil an der Entfaltung frühmoderner Staatlichkeit vnd Gesellschaft. Dargestellt am Beispiel des Fürstentums Braunschweig-Wolfenbüttel, der Landgrafschaft Hessen-Kassel und der Stadt Braunschweig*, Gütersloh 1996; TÁŽ, *Glaube und weltliche Obrigkeit bei Luther und im Luthertum*, in: Manfred Walther (Hg.), *Religion und Politik. Zu Theorie und Praxis des theologisch-politischen Komplexes*, Baden-Baden 2004, s. 87–103; TÁŽ, *Kommunikation über Herrschaft: Obrigkeitskritik im 16. Jahrhundert*, in: Lutz Raphael – Heinz-Elmar Tenorth (Hgg.), *Ideen als gesellschaftliche Gestaltungskraft im Europa der Neuzeit*, München 2006, s. 71–108; TÁŽ, *Obrigkeitskritik und Widerstandsrecht. Die politica christiana als Legitimitätsgrundlage*, in: Luise Schorn-Schütte (Hg.), *Aspekte der politischen Kommunikation im Europa des 16. und 17. Jahrhunderts*, München 2004, s. 195–232; TÁŽ, *Obrigkeitskritik im Luthertum? Anlässe und Rechtfertigungsmuster im ausgehenden 16. und im 17. Jahrhundert*, in: Michael Erbe u. a. (Hgg.), *Querdenken. Dissens und Toleranz im Wandel der Geschichte. Festschrift zum 65. Geburtstag von Hans R. Guggisberg*, Mannheim 1996, s. 253–270.

74 „Sondern denselbe[n] so wol/ als den geringsten/ jhre vbertretung angezeigt/ vor Gottes straffen vnnd zorn trewlich gewarnet/ vnd ob wol bißweilen ein rauher Hoffluth jhnen vnter Augen geblasen/ auch sie zum offtern in Leibs vnnd Lebens gefahr darüber gerathen/ dennoch dessen alles vngeachtet/ Gottes befehls viel Höher/ als aller Menschen Verbot vnd Mandata gehalten/ vnd also jhre Seelen von dem Ewigen verderben errettet/ krafft Göttlicher zusage/ Sie zwar (die widerspenstige) sollen in jhren Sünden sterben/ du aber hast deine Seele errettet/ Ezech. 33. 9.“ L. HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus Alter*, nepaginovaná předmluva.

75 Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

76 V textu uvedeno kapitálami: „VERBESSERTEN“, jedná se o narážku na Augustanu variatu. Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

77 Srov. pozn. 9.

si stěžuje, že řada kněží po publikování tohoto nařízení umlkla a stala se ostýchavějšími.⁷⁸ Zároveň napadá spis Salomona Fincka *SacramentSpiegel* a vymezuje se proti kalvínské věrouce – uznává nutnost vymýtit „papeženecké poměry“, stejně tak je však nutné eliminovat kalvinismus.⁷⁹ Jádrem této části spisu se stává obrana Augustany invariety z roku 1530 a v tomto kontextu autor poukazuje na skutečnost, že Jan Zikmund před svou konverzí řadu let vyznával luterskou víru a byl v ní vychován stejně jako jeho předkové.⁸⁰ Hutter se opírá o příklady z dějin, kdy předkové braniborského kurfiřta podporovali „čisté luterství“, a poukazuje na důležitost zachování kontinuity tohoto učení v panovnické dynastii. Dále komparuje obě varianty Augsburského vyznání z roku 1530 a 1540⁸¹ a v tomto kontextu vyzdvihuje víru v reálnou přítomnost Krista v eucharistii příznačnou pro luterány.⁸² Kritice podrobuje kalvínské symbolické chápání svátosti eucharistie, stejně jako učení o predestinaci, distancuje se od „uctívání chleba“, které je „papeženecké“ a není v souladu s luterskou věroučnou praxí, navzdory tomu, že zrovna tato zvyklost byla luteránům ve spisech reformovaných teologů vyčítána.

Ve druhém oddíle argumentuje proti vydání nařízení, které zapovídalo urážet reformované v průběhu bohoslužeb. Proti tomu Hutter protestuje a vyslovuje přesvědčení, že původcem mandátu není Jan Zikmund Braniborský, který byl vychován v luterské víře, ale jako podněcovatele označuje lidi pohybující se v jeho okolí.⁸³ Svá vyjádření tedy neadresuje

78 Toto tvrzení doprovází citací z Lk 19,40: „Wenn diese schweigen/ werden die Steine schreyen.“ Tamtéž, nepaginovaná předmluva.

79 „Dann was bißhero die Calvinisten geschrieen vnd gepoldert/ wie auch dieser vbel abgerichte Fincke pfeiffet/ als wann der gebrauch der Bilder/ der runden Hostien/ der Chorröcke vnnd dergleichen Kirchen gepreng vnd Ceremonien, aus dem Gottlosen Bapstthumb herrüren solten/ vnd ohne Superstition nicht möchten gebraucht werden/ ist lauter betrug/ vnd ein vergeben Spiegelfechten/ einfältigen Christen hierdurch einen blawen Dunst für die Augen zumachen/ damit sie nicht sehen oder mercken sollen/ wie vnter diesen Kirchen Ceremonien, vnd durch derselben ausmusterung/ allgemach der leidige verdampfte Calvinismus eingeführet werde.“ Tamtéž, s. 6–7.

80 Tamtéž, s. 24n.

81 „Diesen Artickel nemen nun alle Calvinisten vnd Sacramentirer freywillig an. Vnd diß ist eben die vrsach/ vmb welcher willen sie sich auff die falsche Augspurgische Confession so fleissig beruffen/ vnd bekenne[n] fein rund heraus/ das sie jhnen zum besten vnnd vorthail geendert sey.“ Tamtéž, s. 38.

82 „Allein wolle der Christliche Leser hiebey das in acht nemen/ wann wir lehren/ der Leib Christi werde im H. Abendmal Leiblich/ Sacramentlich vnd mündlich empfangen/ so verstehen wir (wie es in der Formula Co[n]cordiae deutlich erkleret wird/ dahin wir auch den Christlichen Leser/ wegen geliebter kürtze/ wollen gewiesen haben) mehr nicht/ als das sie Substantz vnd wesen des Leibs Christi/ vmb der Sacramentlichen vereinigung willen/ mit dem gesegneten Brot gewißlich vnd warhafftig ausgetheilet vnd empfangen/ vnnd nicht allein ein zeichen des abwesenden Leibs CHRISTI ausgesendet werde.“ Tamtéž, s. 93–94; „So folget demnach gar nicht/ daß Nachtmal ist ein Speiß der Seelen: Ergo, darumb wird es mit dem Mund nicht empfangen. Dann ob wol solche Niessung mit dem Mund geschiehet/ so ist doch die weise dieser Niessung geistlich: gleich wie auch die heilige Tauff ein Seelenbad recht vnnd wol genennet wird/ vnd geschicht doch nicht ohne die leibliche begiessung oder besprengung.“ Tamtéž, s. 107

83 „In sonderbaren betrachtung/ daß seine Churf. G. als welche von Jugendt auff bey der reinen Lutherischen Religion auffgezogen/ vnnd bißhero Landt vnnd Leute/ löblich vnnd Christlich dabey geschützet/ ich

přímo kurfiřtovi, ale skutečnému autorovi nařízení a obhajuje právo kněze vyjádřit se k této problematice, protože povinností duchovního je bojovat proti falešné víře.⁸⁴ Toto přesvědčení o právu teologů na kritiku praktik jiných vyznání a zároveň nabádání k pravé víře tvoří důležitou součást tzv. „*sebepojetí*“ luterských farářů (*Sonderbewusstsein*), kteří na základě učení o třech stavech a vědomí své zodpovědnosti vůči Bohu a společenskému řádu často kritizovali dobové poměry.⁸⁵ Hutter si uvědomuje „*apostolské poslání*“ farářů, jejichž úkolem je neustále nabádat k pravé víře, obzvláště v případech, kdy Satan prostřednictvím falešných učitelů a sekt může pronikat do církve Boží a svádět tak „ovečky“ na špatnou stranu. Své právo na kritiku poměrů v Braniborsku odvozuje také z dějin – již církevní autoři se snažili vytrhnout křesťanství ze spárů kacířství, také apoštol Pavel ospravedlňoval spory, které byly podněcovány kritikou falešných učitelů.⁸⁶ Ačkoliv nařízení braniborského

viel ein anders der Religion halben zutrawe/ auch nimmermehr glauben kan/ daß solche sachen/ die im Mandat (wie hernacher angezeigt werden solle) sich befinden/ von jhrer Churf. G. originaliter oder vrsprünglich herfflossen sein solten/ sondern vielmehr dieselbe von andern Leuten/ die in der Lehr nicht richtig sein/ vnd mit der leidigen verdampften Calvinisterey die gantze Chur vnd Marck Brandenburg zu vberschwemmen sich zum hefftigsten bemühen/ also vbel informirt/ vbel an/ vnd gar hinter das Licht geführet werden.“ Tamtéž, s. 120.

- 84 „*Vnnd jrret mich gar nichts/ das Gegentheil mit grossem schreyen mich beschuldigen wird/ Ich greiffe in ein frembd Ampt/ vnnd neme mich derer Sachen vnd Religion händel an/ die mich nichts angehen/ vielweniger aber durch ordentlichen Beruff mir anbefohlen sein/ inmassen dann dem Calvinischen Gesindlein fürnemlich darumb zuthun ist/ das kein Theologus, Lehrer vnnd Prediger/ sich der Religion/ vnnd derselben assertion oder vertheidigung/ weiter vnnd ferner annehmen solle/ dann so weit der gezirck seines Beruffs sich erstrecket. Dann ob wol des hohen Apostolischen Beruffs/ hin vnd her in der Welt zulehren/ jetziger zeit sich die Theologen nicht zu rühmen haben/ so gebürt doch/ nach ausweisung Göttliches Worts/ allen getrewen Lehrern/ auch krafft jhres Special beruffs/ ein wachendes Auge so wol vber benachbarte als vber jhre anbefohlene Kirchen vnnd Gemeinde zuhaben/ sonderlich wann der leidige Satan/ durch falsche Lehrer/ Rotten vnd Secten/ sich in der Kirche Gottes eindringet/ vnd hin vnd wider schaden zuthun/ vnd die einfältige Schäflin zu verführen sich vnterstehet/ dazu sie dann trawn nicht stillschweigen vnnd gedencken sollen/ der Landesfürst hat mich nicht zu Rath gezogen/ so bin ich allein zu schwach/ einem so hohen werck zu widerstehn sondern es sollen getrewe Lehrer dißfals vielmehr so mundlich/ so Schrifftlich/ mit warnen/ straffen/ vermahnen vnd erinnern/ zur rechten zeit vnd zur vnzeit/ den anglimmenden Feuer vnd vnheyl sich widersetzen/ vnd das vbrige der Göttlichen providenz vbergeben vnd befehlen.“* Tamtéž, s. 122–123.

- 85 V německé historiografii se v tomto kontextu používá pojem „*Sonderbewusstsein*“; srov. Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Geistliche Amtsträger und regionale Identität im 16. Jahrhundert. Ein Widerspruch?*, in: Irene Dingel – Günther Wartenberg (Hgg.), *Kirche und Regionalbewusstsein in der Frühen Neuzeit. Konfessionell bestimmte Identifikationsprozesse in den Territorien*, Leipzig 2009, s. 11–22; Wolfgang SOMMER, *Politik, Theologie und Frömmigkeit im Luthertum der Frühen Neuzeit*, Göttingen 1999; TÝŽ, *Zum Selbst- und Amtsverständnis lutherischer Hofprediger*, in: M. Meinhardt – U. Gleixner – M. H. Jung – s. Westphal (Hgg.), *Religion – Macht – Politik. Hofgeistlichkeit im Europa der Frühen Neuzeit (1500–1800)*, s. 163–178; Alexander Bitzel se v podobném kontextu vyjadřoval o tzv. „*Berufsethos*“ luterských farářů, srov. Alexander BITZEL, *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz. Ein lutherischer Theologe im Dreißigjährigen Krieg*, Göttingen 2002.

- 86 L. HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus Alter*, s. 127, 138–139.

kurfiřta zakazovalo urážet kalvinisty, je zřejmé, že pro samotné kalvinisty to neplatí⁸⁷ – uvádí příklady reformovaných teologů slovně napadajících stoupence jiného učení (Theodor Beza, Daniel Tossanus). Umírněnost vůči falešným učitelům je tedy nemožná, protože se jedná o zradu pravé víry.⁸⁸ Na závěr vyslovuje myšlenku, že učitelé a kazatelé by měli poslouchat spíše Boha než člověka: „*Diß müssen getrewe Lehrer vnd Prediger/ dem getrewen GOTT befehlen/ dessen Diener sie sein/ vnd sich erinnern/ das dißfals mehr Gotte [!]/ als den Menschen zu gehorsamen.*“⁸⁹

Myšlenka upření poslušnosti vůči vrchnosti se neobjevovala v luterských textech příliš často; z tohoto důvodu starší historiografie poukazovala na „*bezmeznou a slepou*“ poslušnost luteránů vůči vrchnosti,⁹⁰ která zapovídala jakýkoliv odboj proti Bohem ustanovenému vládci. Přesto lze nalézt řadu příkladů, kdy se luterští duchovní a právníci vymezovali proti vrchnosti, a to zejména v případech, kdy byla ohrožena pravá víra, nebo hrozil ze strany vrchnosti nátlak ve věcech víry; příkladem může být interimová krize po roce 1548, během níž se někteří faráři vymezovali vůči vrchnosti, která prosazovala ustanovení interimu.⁹¹ Také v tomto případě se Leonhard Hutter vymezuje vůči nezbytnosti poslušnosti vůči vrchnosti v případě, že je ohroženo čisté luterství – v argumentaci se objevuje preference Božího ustanovení a věrnosti Písmu před vrchnostenskými nařízeními. V závěru spisu uvádí autor sedm bodů, v nichž stručně popisuje hlavní diference mezi luterstvím a kalvinismem:⁹² jedná se o 1. učení o Boží všemohoucnosti, 2. přirozenost Kristovu (ubikvita), 3. nauku o dědičném hříchu, 4. predestinaci a otázku vyvolení ke spáse pro Bohem vybrané lidi, 5. ospravedlnění člověka před Bohem, 6. nutnost křtu pro spásu, 7. pojetí Večeře Páně.

87 „*Aber es ist auch diß nichts anders dann eitel betrug/ dahin einig vnd allein gerichtet/ wie jetzbelmelte Länder vnnd Kirchen mehrertheils mit der Calvinisterey inficirt vnd eingenommen/ vnnd aber dieselben vnserer inspection nicht vnterworfen/ so solle man auch auff den Cantzeln den Calvinischen Wolff nicht nennen/ sondern fein gelinde fahren/ vnd denselben in solchen itzt benanten/ oder andern Königreichen Chur: vnnd Fürstenthumben/ seines gefallens lassen graßiren/ wüten vnd toben/ wann gleich hierdurch andere benachbarte/ oder sonsten befreundte Kirchen vnd Länder von der Warheit zur Lügen/ von der rechten Ban der Seeligkeit/ zum jrreweg der ewigen Verdammis abzuführen vnd verleitet werden: Wie es dann leider mit der Chur vnnd Marck Brandenburg itzo auff solchen schlag hinaus lauffen will.*“ Tamtéž, s. 141–142.

88 „*Wie nun gebürlich moderation/ bey vnd neben dem Straffampt/ vnd widerlegung auch benennung falscher Lehr vnd Lehrer/ in allweg erfordert wird/ also solche auch das jenige conniviren/ vnd stillschweigen auff den Cantzeln/ da man falscher Lehrer nicht gedenckt/ nicht für eine bescheidenheit oder moderation/ sondern für eine öffentliche prodition/ vnd Verrhäterey des einen Religion gehalten werden.*“ Tamtéž, s. 177.

89 Tamtéž, s. 228. Srov. Sk 5,29.

90 Např. srov. Hans STURMBERGER, *Georg Erasmus Tschernembl. Religion, Libertät und Widerstand. Ein Beitrag zu Geschichte der Gegenreformation und des Landes ob der Enns*, Linz 1953.

91 Srov. pozn. 73.

92 L. HUTTER, *Calvinista Aulico-Politicus Alter*, s. 230–247.

V závěru textu uvádí, že se chystá pokračovat v polemikách reagujících na spis Salomona Fincka. Hutterovo polemické úsilí však ukončila jeho smrt v roce 1616.

Friedrich Wagner a jeho spisy *FinckenSpiegels Erster Theil* a *Sacramentsspiegels Schleiffmühle*

Univerzitní profesor Friedrich Wagner, působící v pruském Královci, byl dalším z aktérů, kteří se zapojili do polemiky s berlínským dvorským kazatelem; k této příležitosti publikoval dva spisy, z nichž jeden vyšel v Královci v roce 1614⁹³ a druhý o dva roky později ve Wittenbergu.⁹⁴ V úvodu obou spisů vychází ze své osobní zkušenosti s Finckem, kterého poznal během svého působení v Královci. Jeho osobnost kritizuje, zesměšňuje a poukazuje na „nedbalost“ ve výkonu jeho úřadu,⁹⁵ stejně tak útočí na jeho prchlivost a nestálost,⁹⁶ která ho vedla ke zpochybňování pravé víry a později ke konverzi, z tohoto důvodu ho označuje jako apostatu. Jádrem spisu *FinckenSpiegels Erster Theil* je zaměřeno především na obhajobu reálné přítomnosti Krista v eucharistii⁹⁷ a hostií v bohoslužebné praxi.⁹⁸ Wagnerova

93 Friedrich WAGNER, *FinckenSpiegels Erster Theil: Zu entgegen dem vermeineten/ blinden/ Aberglaubigen SacramentSpiegel/ Deß verführeten/ auch verführischen Apostatae Salomonis Fincken/ zur zeit Churfürstlichen Brandenburgischen Hoffpredigern: In behauptung des Artickels vom Abendmal des Herren/ und dessen rechten Gebrauch*, Königsbergk in Preussen 1614. VD17 23:622193X.

94 Friedrich WAGNER, *Sacramentsspiegels Schleiffmühle/ Oder Verklärung: Darinnen zuersehen/ Warumb Salomon Finck auff so viel Bücher/ die wieder seine vorhergehende beyde Sacramentsspiegel geschrieben worden/ nichts antworte*, Wittenberg 1616. VD17 23:624472B.

95 Například uvádí, že Finck často přišel na kazatelnu a nevěděl, na kterou perikopu má kázat. F. WAGNER, *FinckenSpiegels Erster Theil*, s. 2; „Gott hat Fincken aus gerechtem Zorn mit Blindheit geschlagen/ vnd weil er den HErrn in seinem Ampt/ durch seine Vntrew verlassen/ hat jhn der HErr wider verstossen/ ja gantzlichen zu einen abtrünnigen Apostata werden lassen/ gehet jetzt verleytet vnd gefangen/ in Banden des Teuffels/ vnternimpt sich aus vermessenheit die Kirche Christi zu reformiren/ sein heiliges Göttliches Wort zu verfälschen vnd zu meistern.“ Tamtéž, s. 3; „Es ist aber Fincken in diesem Tractat nichts neues/ daß er bald ein ding bejaha/ vnd bald drauff wieder vnverschampter weise leugne/ vnd sich selbst Lügen straffe/ ohn angesehen/ was der günstige Leser von so einem Wetterwendischen vnbeständigen Fantasten halten werde.“ Tamtéž, s. 19.

96 „flüchtiges/ vngewisses/ wanckelendes Hertz“. Tamtéž, s. 4.

97 Wagner nazývá reformované „deformátory“: „Was ist mein lieber Finck der Hauptstreit zwischen vns vnd euch deformatoren in Artickel vom Abendmahl? Gar gewiß der/ die Lutherischen bleiben bey den blossen/ wahren vnd klaren Worten Christi in der einsatzung/ daß ist mein Leib: daß ist mein Blut: welches die Calvinisten einen vnverstand heissen/ vnd wollen das man Christi Wort nicht schlechter Weise wie er geredet/ sondern Figurlicher art noch verstehen/ vnd jhnen eine andre [!] meinung als die Wort daselbst lauten zulegen soll/ was dan für eine meinung.“ Tamtéž, s. 10.

98 „sondern würde sie ohn allen zweiffel wol/ wie andere Bapstische mißbräuche/ deren seine Zuhörer eben so wol gewohnt/ abgethan vnd weggeschaffet habe. Weil aber er gesehen/ daß solche Hostien im rechten gebrauch der Ordnung Christi nicht zuwider/ sondern vielmehr gantz gleiche hat er auch solche zu endern vnd ohne noth/ wie Finck vnd andere Calvinische Newling vnd deformatoren thun/ newrung einzuführen sich nicht vnterstehen wollen/ vnd das ist die vrsach mein Herr Finck/ nicht die/ so jhr gesetzt.“ Tamtéž, s. 42.

argumentace následuje podobné schéma jako texty ostatních účastníků této kontroverze: na jednu stranu poukazuje na reálnou přítomnost Krista v eucharistii, na druhou stranu se ostře vymezuje proti nařčení luteránů z víry v „papeženeckou“ transsubstanciaci.⁹⁹ Ve svém spise oponuje vybrané větě z Finckova textu, jejichž pravdivost popírá. Zároveň se odvolává na luterského souvěrce Simona Gedika, který rovněž publikoval polemický spis namířený proti Finckovi.¹⁰⁰ Hodnověrnost osobnosti berlínského dvorského kazatele je zpochybněna tím, že ho autor spisu přirovnává k odpadlíkovi a obviňuje ho z vnášení zmatků do církve. Druhý Wagnerův text *Sacramentsspiegels Schleiffmühle* byl vydán v roce 1616, tedy s mírným časovým odstupem od vydání Finckova dvoudílného spisu. Autor uvádí, že si jeho knihu, na kterou se snesla vlna kritiky a polemické reakce, koupil v knihkupectví ve Wittenbergu; na kontroverze ze strany luteránů však berlínský kazatel nereagoval, čemuž se Wagner vysmívá.¹⁰¹ V úvodu opět kritizuje Finckovu minulost,¹⁰² odmítá však tvrzení, že by studoval na univerzitě v Královci – pohyboval se tam pouze proto, že byl ve sporech s učením. V textu se autor odvolává na spis Leonharda Huttera, který Finckovy argumenty napadal a uváděl na pravou míru.¹⁰³ Text není přehledně strukturován, primárně otevírá téma reálné přítomnosti Krista v eucharistii a důležitost užívání hostií;¹⁰⁴ obviňuje Fincka

99 „Was Finck ferner in der frage von Bápstischen Mißbrauche[n] so aus der Transsubstantiation geflossen weitleunfftig/ vnd nicht ohn sein selbst verwunderung statlich narriret/ gehet vns nicht an/ den wir selbsten solchen aberglauben nicht billigen/ sondern besser als Finck verstehen vnd mit mehrerem eiver als verwerffē.“ Tamtéž, s. 23.

100 Tamtéž, s. 34–35.

101 Autor ironicky uvádí: „Denn wie ich in meiner von Königßberg aus Preussen gen Wittenberg Reise vernommen/ das Finck allen vnd jeden/ so schon bereit vor 2. Jahren wieder seinen lästerlichen Sacramentspiegel etwas geschrieben/ dermal eins solte geantwortet haben/ Hilff Gott/ dacht ich/ Welch eine Kunst vnd Meisterstück/ welch ein gar sonderliches specificum vnd antidotum, an welchem Finck/ vnd seine Calvinische Consorten nun die 2. Jahr hero gearbeitet/ vnd es praepariret, wird hie heraus brechen vnd sich sehen lassen. Derhalben ich dann auch nichts liebers gewünschet/ als das ich solches haben/ vnd auff der Reisen/ die Zeit damit zu vertreiben/ es durchsehen möchte. Habe auch so bald ich durch Gottes Gnade gen Wittenberg gelanget/ in Buchladen darnach geforschet/ biß ichs endlich zu Handen bekommen/ vnd es mit sonderer Begierd vnd Fleiß durchlesen. Ich befinde aber/ das auch zu zeiten/ böß ding vnd lahme Zoten weile haben wollen. Denn wie lange jmmernmehr Finck vnd seine Gesellschaft an solcher Scarteck geschmiedet/ so sind doch nichts dann faule Fische vnd lästerliche lügen Schrifftē/ wie die vorigen waren/ draus verfertiget worden/ also das ich in meiner Hoffnung zimlich gefeilet/ vnd wenig sonderliches das etwan zur Sachen nötig oder dienstlich were/ darinnen gefunden noch gespüret.“ F. WAGNER, *Sacramentsspiegels Schleiffmühle*, fol. A2^r.

102 Tamtéž, fol. B1^r–B1^v.

103 Tamtéž, fol. B3^v.

104 „Die spöttischen/ lästerlichen Eckelnahmen/ damit Finck vnsere Hostien benahmet/ als das er sie Speckkuchen/ Pfankuchen nennet/ achten wir nichts [...] Ja wir erfrewen vns auch/ das dennoch Finck durch vnsere Schrifftē dahin bracht/ das weil er vnsere Argument vnd Gründe/ damit wir erwiesen/ das die Hostien recht Brot/ nicht widerlegen kan.“ Tamtéž, fol. C1^r.

z dvojsmyslných řečí a pátrá po důkazech v jeho tvrzeních.¹⁰⁵ Zajímavé je, jakým způsobem se autor identifikuje s „náboženskou obcí“ luteránů – použitím zájmena „my“ zdůrazňuje soudržnost souvěrců a zároveň neguje kalvínskou věrouku.¹⁰⁶ To podtrhuje militární metaforou, kdy konfrontaci mezi luterány („wir“) na jedné straně¹⁰⁷ a Salomonem Finckem a kalvinisty na straně druhé vnímá jako „bitevní vřavu“, ze které však vítězně vyjdou luteráni.¹⁰⁸ V textu se Wagner nevyhýbá slovní agresi a hrubým výrazům, kterými označuje berlínského kazatele, obviňuje ho jako lháře a rouhače nebo „bezbožného epikurejce“ a vycítá mu, že jeho dílo přineslo temnotu.

Polemický spor mezi Salomonem Finckem a luterskými učenici se již dále nerozvíjel, berlínský dvorní kazatel na tyto texty již nereagoval, což například Friedricha Wagnera motivovalo k dalšímu útoku v roce 1616 – i ten však zůstal nezodpovězen. Hlavní témata, kterých se polemická výměna dotýkala, souvisela se stěžejními body věroučného konfliktu mezi luterstvím a kalvinismem – primární pozornost byla věnována tématu reálné přítomnosti Kristova těla a krve v eucharistii a podobě Večeře Páně, s čím úzce souvisela otázka lámání chleba a způsob jeho užívání – kalvinisté kritizovali přijímání hostií v luterské církevní praxi, stejně tak odmítali vkládání hostií knězem do úst věřících a navrhovali přizpůsobit tuto svátost vzoru Ježíše Krista, který chléb učedníkům lámal a rozdával do rukou. Spor mezi zástupci obou konfesí vyplýval také z odlišného vnímání obou Kristových přirozeností, problematické bylo také pojetí predestinace, které reformovaní chápali jako vyvolení lidí Bohem ke spáse či zatracení; konflikt se dotýkal také otázky Boží všemohoucnosti a pojetí dědičného hříchu. Z analýzy polemických textů však vyplývá, že aktéři sporu neměli zájem o konsenzus a nehodlali vést smířlivý náboženský dialog – naopak: luteráni pohoršeně reagovali na kurfiřtovo vydání nařízení o zákazu nadávek z kazatelen, které znemožňovalo luterským farářům hanit kalvínskou reformaci zavádnou v Braniborsku. Jedinou možností, jak se domluvit s jinověrci, je podmínka přijetí „správné víry“ tak, jak to formuloval Salomon Finck.¹⁰⁹ Luterští teologové tvrdě a někdy agresivně

105 „Verstehe der Lästerung/ von der räumlichen einschliessung deß Leibes Christi ins Brot/ denn also schreibet ja Fincke: Wagner sage: Christi Fleisch sey nach dem Wesen im Brot/ wie ein Kerne in der Hülsen: Wie Haber im Sacke: Wie Wein in der Kannen: Wo sage ich das Herr Finck? An welchem Blat? Warumb habt jhr den Ort nicht gemeldet? Ist Finck ein auffrichtiger ehrlicher Mann/ der den geringsten Blutstropffen Theologischer Auffrichtigkeit in sich hat/ er zeige doch nur einen Schatten solcher Meinung in meinen Schrifften.“ Tamtéž, fol. C4^v.

106 Například: „Wir hassen von Hertenzen solche Zweyzüngige Reden/ vnd sinds gewiß/ daß weder Finck/ noch ein Einziger er sey auch wer er wolle/ solcher Gottlosigkeit vnß vberführen wirdt.“ Tamtéž, fol. C4^r.

107 Pocit sounáležitosti („Wir-Gefühl“) se často objevoval v polemické literatuře, jejíž obliba stoupala zejména za třicetileté války. G. BRAUNGART, *Zur Rhetorik der Polemik in der Frühen Neuzeit*, s. 1–22.

108 „Sintemal wier [!] solches alles gerne gestehen/ ja eben daz Schwert sein achten/ damit wir Fincken vnnd seinen Calvinischen Anhang schlagen vnnd Vberwinden wollen.“ Tamtéž, fol. D2^v.

109 S. FINCK, *SacramentSpiegels II*, s. 65an.

bránili vlastní věrouku a ostře odmítali diskutovat s reformovanými – jako příklad lze uvést Leonharda Huttera a jeho útok na kurfiřtovo nařízení, který si z pozice duchovního (*Strafamt*) nárokoval právo usilovat o zachování a šíření pravé víry. Toto přesvědčení luterských kněží o privilegiu kritizovat a usměrňovat okolí, a to zejména za předpokladu, že ohrožovalo mravní nebo věroučné poměry, úzce souvisí s dobovým pojetím učení o třech stavech, které poměrně výrazně rezonovalo v raně novověké luterské literatuře; z pozice „duchovních“, kteří jsou povinni bránit a chránit čistou víru a zároveň potírat „falešné“ učení, je naprosto v pořádku vymezovat se vůči jakýmkoliv opatřením, která by jim toto právo upírala. V takovém případě někteří luterští duchovní v rozporu s konceptem „poslušnosti k vrchnosti“ odmítali uposlechnout nařízení vládců a legitimizovali to upřednostněním Božího řádu, který je důležitější než lidská nařízení, a to obzvláště v případech, kdy je ohrožena čistota víry, která je nezbytná pro spásu lidských duší.

Všechny analyzované spisy vzešlé z per luterských teologů jsou namířeny proti šířícímu se kalvinismu, ale poměrně vzácně se vyjadřují k samotné konverzi Jana Zikmunda; pouze v případě textu Leonharda Huttera se toto téma otevírá – na jednu stranu poukazuje autor na jeho zodpovědnost a nezbytnost prosazovat a bránit čistou víru, na druhou stranu uvádí, že za jeho rozhodnutím konvertovat jistě stáli lidé v jeho okolí. S tím souvisí také odmítnutí skutečnosti, že by za vydáním nařízení proti nadávkám z kazatelen stál samotný kurfiřt, ten je prezentován spíše jako oběť kalvinistů, kteří ho obklopují. V této souvislosti neváhá Hutter apelovat na to, že kurfiřt byl vychován jako luterán a vyzývá ho k návratu k víře svých předků a zodpovědnosti za spásu svých poddaných. Autoři textů neměli v úmyslu přesvědčit berlínského kazatele Fincka, aby konvertoval k luterství – jejich spisy jsou sice odpovědí na Finckovy texty, ale zároveň jsou adresovány luteránům v Braniborsku, kteří v nich mohou hledat oporu a teologické zdůvodnění pravosti jejich víry. Funkcí takových spisů je utvrzovat luterány ve správnosti ve víře v době, kdy je jejich postavení ohroženo, zároveň však absentují „útěšné“ strategie,¹¹⁰ stejně jako rady, jak v takové situaci obstát a ve svém věroučném přesvědčení vytrvat. Verbální útoky na Salomona Fincka, popírání, negace a výsměch jeho argumentaci a tvrzením pramení také ve skutečnosti, že Finck byl dvorský kazatel, osobou, která se pohybovala v poměrně úzkém okruhu Jana Zikmunda, a navíc nahradil v tomto prestižním úřadu luterána Simona Gedika. Jedním z rysů analyzovaných polemických textů je vědomí sounáležitosti a soudržnosti mezi luterskými duchovními, kteří na své spisy často odkazují a zastávají se navzájem svých argumentů. Obzvláště ve spise Friedricha Wagnera je patrné neustálé zdůrazňování „společné pozice“ luteránů častým užíváním zájmena „my“. Argumentační strategie, které se prolínají jednotlivými spisy, jsou následující: v první řadě se jedná o negaci Finckových

110 Srov. A. BITZEL, *Anfechtung und Trost bei Sigismund Scherertz*.

tvrzení, což je mnohdy spojeno se záměrným očerněním „protivníka“ a poukázáním na jeho „nečestnou“ minulost a nedůvěryhodnost, dále představení vlastní věrouky a uvedení jednotlivých „sporných“ bodů na „pravou míru“. Všechny texty jsou psány srozumitelným německým jazykem, přesto lze předpokládat, že byly určeny spíše užšímu okruhu čtenářů, především duchovním a učencům. Ačkoliv se kalvinismus v Braniborsku neprosadil plošně a stal se záležitostí spjatou především s dvorem zeměpána, projevila se řada konfrontací mezi luterány a kalvinisty také v sociální praxi, příkladem mohou být obrazoborecké útoky na luterské kostely nebo naopak plenění domů kalvínských farářů luterskými měšťany.¹¹¹ Polemické spisy umožňují zkoumat argumentační a komunikační nástroje, které duchovní používali v době konfesionalizace, aby prosazovali svou víru, kterou vnímali jako jedinou správnou; obzvláště zajímavé je studovat je se zřetelem ke specifickému kontextu, jakým byla konverze zeměpána v luterském Braniborsku.

111 Srov. pozn. 8.

Summary

Polemical Texts of Lutheran Orthodox Theologians as the Reaction to the Conversion of Johann Sigismund von Brandenburg

The essay deals with the polemical texts of Lutheran Orthodox Theologians who responded to the conversion of Johann Sigismund von Brandenburg (1613/1614). The Lutheran clergy criticized the expansion of Calvinism in Brandenburg and especially the person and writings of Berlin court preacher Salomon Finck (1565–1629), who was, after the conversion of Brandenburg elector, appointed to this prestigious position and replaced previous Lutheran preacher Simon Gedik. In the years 1614–1615 Salomon Finck published a two-volume text *SacramentSpiegel*, in which he justified the Calvinist doctrine and rejected the Lutheran ceremonies as “papal relics”. The reaction came shortly after – in 1614–1616, several texts from the pen of Lutheran clergy, who attacked

Finck’s writings and defended the Lutheran faith, were published. The authors of these writings were: Wittenberg professor of theology – Leonhard Hutter (1563–1616); Friedrich Wagner (1586–1620) – a professor in Königsberg; Berlin ex-court preacher – Simon Gedik (1551–1631) who, after the conversion of the elector, was employed as the superintendent in Meissen; and Dresden court preacher – Matthias Hoë von Hoënegg (1580–1645). The aim of the study is to point out which argumentation was applied in the analyzed texts, how the polemical texts were utilized as the medium for the presentation of their own confession, and how the Lutheran authors delimited themselves against Calvinism and the conversion of Johann Sigismund von Brandenburg.